

Ignacij Voje

ODNOS FEVDALNIH RODBIN NA KRANJSKEM DO REFORMACIJE

Referat na interdisciplinarnem znanstvenem simpoziju »Reformacija na Slovenskem« ob 400-letnici smrti Primoža Trubarja, Ljubljana od 9.–13. novembra 1987. Tekst referata je bil predviden za III. Trubarjev zbornik (Slovenska matica), ki pa ni izšel.

Sodobno slovensko zgodovino pisje je posvetilo mestu in vlogi fevdalnih rodbin na slovenskih tleh dokaj skromno mesto. Za obdobje reformacije so o njihovem deležu še največ pisali literarni zgodovinarji.¹ Nekoliko drugače so koncipirana nekatera starejša splošna² in specialna³ zgodovinska dela, kjer je vloga fevdalnih rodbin ali posameznih fevdalnih gospodov v zgodovinskem razvoju Kranjske zelo poudarjena. Avtorji so imeli nemen predvsem povečevati njihova junaška dela. V teh delih sili v ospredje politična zgodovina, medtem ko je njihov delež v gospodarskem in družbenem življenju zelo zapostavljen. Podlaga za obravnavo fevdalnih rodbin v navedenih delih je v prvi vrsti za Kranjsko delo Vajkarta Valvasorja,⁴ le deloma pa se pisci opirajo na arhivske vire. Neke sodobne, vsestranske, na arhivskih virih zasnovane obravnave kranjskih fevdalnih rodbin, tudi tistih, ki so v protestantizmu igrale pomembno vlogo, žal še nimamo. Seveda ne smemo prezreti izjeme, kot je na primer zelo celovit prikaz loškega gospodstva škofov iz Freisinga, delo Pavla Blaznika.⁵ V zadnjem času so se različnih tem v zvezi s fevdalnimi rodbinami na Slovenskem lotili predstavniki mlajše generacije zgodovinarjev, ki so se poglobili v nove arhivske vire in nakazali nekaj iztočnic za nadaljnje delo.⁶

Vendar bo moralo slovensko zgodovino pisje ta dolg enkrat v celoti izpolniti, kajti tudi fevdalci, ki živijo v slovenskem prostoru, zaslužijo temeljito obdelavo, potrebno pa je oceniti tudi njihov pozitivni vpliv na razvoj slovenskega naroda. Pri teh raziskavah bi se končno morali otresti predsodkov o njihovem nemškem ali italijanskem poreklu in se bolj osredotočiti v njihovo vpetost v širše in vsakdanje dogajanje v slovenskem prostoru. O njihovem življenju in delu obstajajo določeni stereotipi, zato se podatki o Turjačanih, Lambergih, Egkih, Ravbarjih, Thurnih, Khislih prepisujejo iz knjige v knjigo in postajajo podlaga za pisanje gesel v enciklopedijah. Zato nas ne sme čuditi, da ima ena najslavnejših plemiških rodbin na Kranjskem Auerspegi-Turjačani, ki je igrala prav v obdobju protestantizma in bojov s Turki izjemno vlogo, v našem zgodovino pisju na splošno in še posebej v raznih enciklopedičnih izdajah tako skromno mesto.⁷

Referat, ki ni plod novih raziskav, bo bolj poskus opozoriti na nekatere momente, ki so prav kranjske fevdalce pripeljali v tako tesen stik z reformacijo. Njegov namen je predvsem

¹ Mirko Rupel, Primož Trubar, življenje in delo, Ljubljana 1962; isti, Primus Truber, Leben und Werke des slovenischen Reformators, München 1965; Fran Kidrič, Ogrodje za biografijo Primoža Trubarja, Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede, I. zv., Ljubljana 1923, str. 179–272.

² Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, III. del, Ljubljana 1914, str. 714–152; A. Dimitz, Geschichte Krains, II–III, Laibach 1875.

³ Peter Radics, Herbert VIII., Freiherr zu Auersperg, Wien 1862; Karl Prenner, Die Freiherren Rauber, Carniola 4, Laibach 1841, str. 133, 137, 141, 145, 149, 153; Viktor Steska, O Lambergih, Carniola n.v. VI, zv. 3, Ljubljana 1915, str. 81–89; P. Radics, Die Auersperger in Krain, Blätter aus Krain (Beilage zur Laibacher Zeitung), Fünfter Jahrgang, Laibach 1861, str. 71–72, 74–76, 78–79, 82–83.

⁴ Janez Vajkard Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Crain, Laibach 1689.

⁵ Pavle Blaznik, Škofja Loka in loško gospodstvo, Škofja Loka 1973; isti, Reformacija in protireformacija na tleh loškega gospodstva, Loški razgledi, zv. 9, Škofja Loka 1962, str. 71–104.

⁶ Maja Žvanut, Od viteza do gospoda, Ljubljana 1994; Peter Štih, Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem, Ljubljana 1994; Dušan Kos, Med gradom in mestom, Ljubljana 1994; Ema Umek, Erbergi in dolski arhiv, I. in II. del, Ljubljana 1991, 1992.

⁷ O Auerspergih-Turjačanih dobimo le najbolj osnovne biografske podatke o posameznih pripadnikih rodbine v naslednjih priročnikih: Slovenski biografski leksikon, II. zv., Ljubljana, str. 19 (avtor J. Mal); Enci-

prikazati stanje v našem zgodovinoписju v zvezi s tem vprašanjem. Eden pojavov, ki je močno vplival na razmere v slovenskih deželah, je bilo nastajanje centralizirane države z najemiško vojsko, centralnimi uradi in uradništvom. Proces centralizacije pa se ni vršil toliko kot posledica deželnega gospodarskega in družbenega stanja, ampak v prvi vrsti zaradi turške nevarnosti.⁸ Zato se mi zdi, da bi bilo treba kompleks balkanske politike in balkanskih razmer bolj vključiti v analizo uspehov in neuspehov naše reformacije. V upravi je obstajal nekakšen dualizem med deželnim knezom in v začetku 15. stoletja izoblikovanimi deželnimi stanovi. Ta dualizem navzven najbolj karakterizira dejstvo, da je bil deželni glavar ali pa njegov namestnik (deželni upravitelj), obenem zaupnik vladarja in stanov.⁹ Kot primer bi navedel čudno obnašanje deželnega glavarja Jakoba Lamberga, ko se je Trubar leta 1560 vrnil kot superintendent v Ljubljano. Čeprav si škof Peter Seebach proti Trubarju zaradi stališča deželnih stanov ni upal ukrepati kljub cesarjevemu ukazu, je bil deželni glavar Jakob Lamberg, ki se je pred nekaj meseci pridružil protestantom, do Trubarja nekam zadržan.¹⁰ Ko pa so se Lambergi in Turjačani začeli prepirati in pravdati, in je skušal Trubar posredovati ter obe rodbini pomiriti, češ da bi nesloga obeh uglednih velikakških rodbin, pristašev protestantizma, škodila cerkvi, se je deželnemu glavarju zameril. Ker so medtem prišli cesarski ukazi proti Trubarju, mu je deželni oskrbnik Jošt Gallenberški svetoval, naj ne hodi na grad, če bi ga glavar poklical, ker bodo stanovi to stvar sami uredili z Lambergom.¹¹ Spor med Lambergi in Turjaškimi je moral biti hud in ne brez posledic za Kranjsko. Primož Trubar je namreč tožil baronu Ungnadu, da mu deželni glavar Jakob Lamberg zameri, ker se drži bolj gospodov Turjaških kot njega in Lambergov. Duša »klana« Lambergov, te silno razvejane družine, je bil prav Jakob, ki je moral biti zelo neprijeten človek. Bil je po naravi zavisten in spletkarski in je rad na dvoru ovajal svoje rojake.¹²

Deželni stanovi so se smatrali v smislu stanovske ustave za korporativno zastopstvo dežele. Po privilegijih, ki so jih stanovi pridobili, so dajali nasvete deželnemu knezu v splošnih zadevah, v določenih zadevah (npr. pri preklicu novcev, glede deželne obrambe, v sodnih zadevah plemstva itd.) pa je bil knez vezan na njihov pristanek. Najvažnejša pravica deželnih stanov je bila odobritev (izrednih) davkov. S finančnim pritiskom so stanovi dejansko celo soodločali v zakonodaji in splošni upravi. Zato je začetek centralizacije države sprožil dolgotrajno borbo med deželnim knezom in stanovi. Na eni strani je šlo za krepitev centralne oblasti v rokah vladarja, ne drugi strani pa za ohranitev moči in posebnega položaja ter pravic stanov. Prav v tej borbi se med plemstvom izoblikuje pokrajinski separatizem, ki v času viška klopedita Jugoslavije, I. zv. (I. izdaja), Zagreb 1955, str. 234–235 (avtor Redakcija) EJ, I. zv. (II. izdaja – slovenska), Ljubljana 1983, str. 337–338 (avtor Redakcija); Enciklopedija Slovenije, I. knj., Ljubljana 1987, str. 130 (avtor Božo Otorepec). V nobenem tekstu ni omenjen odnos Turjačanov do reformacije. Pri kranjskih fevdalcih niso ugotovljene niti genealoške linije, kar lahko pokažemo na primeru Kozma Ravbarja gospoda gradov Kravjeka in Krumperka. V SML (3. zvezek, str. 36) beremo, da je starejša veja Ravbarjev pod Friderikom, poročenim z Ano Eggensteinerjevo, že 1438 dobila od celjskih grofov grad Kravjek na Dolenjskem v fevd. Friderikov sin Lenart, vrhovni dvorni maršal cesarja Maksimilijana I., je pridobil 24. decembra 1516 rodbini baronstvo. Njegov sin Kozma R. je bil od 1565–79 deželni oskrbnik na Kranjskem (umrl 7. januarja 1579, pokopan v ljubljanski stolnici). Iz zakona z Nežo pl. Purkstatt se mu je rodil sin Adam R. gospod na Kravjeku in Krumperku, ki je sodeloval v bitki pri Sisku leta 1593 (avtor R. Andrejka). V knjigi Majde Smoletove, Graščine na nekdanjem Kranjskem (Ljubljana 1982, str. 246, 247) pa najdemo naslednje podatke: Ob koncu 16. stoletja je omenjen v dveh listinah Kozma Ravbar s Krumperka, 21. februarja 1576 je omočil svojo hčer Felicito z Joštom Sauerjem s Kozjeka; 23. junija 1579 mu nadvojvoda Karel podeljuje Krumperk v fevd (Arhiv R Slovenije, Zbirka listin 1576 in 1579). V Arhivu R Slovenije v Krumperškem arhivu, fasc. 79 – Justicialia, sledimo pritožbam soseske Domžale proti Kozmu Ravbarju gospodu Krumperka in Kravjeka od 1575 do 1580 (glej I. Voje, Odnosi med gospodom Kozmom Ravbarjem s Krumperka in vaško skupnostjo Domžale v 16. stoletju, *Zgodovinski časopis*, 45/1, Ljubljana 1991, str. 33–40).

⁸ Sergij Vilfan, Pravni položaj kranjskih deželnih stanov in njegov vpliv na reformacijo, *Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije (SAZU)*, Ljubljana 1986, str. 14; Ferdo Gestrin, Družbeni razredi na Slovenskem in reformacija, *Drugi Trubarjev zbornik*, Ljubljana 1952, str. 26; A. Adler, *Die Organisation der Centralverwaltung unter Kaiser Maximilian I.*, 1886, str. 159 sl.

⁹ F. Gestrin, Družbeni razredi na Slovenskem in reformacija, str. 26.

¹⁰ J. Kostrenčič, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559–1565*, Wien 1874.

¹¹ Th. Elze, *Primus Trubers Briefe*, Tübingen 1897, str. 344, 350.

¹² Maja Žvanut, Korespondenca dveh kranjskih plemičev iz sredine 16. stoletja, *ZČ* 43/4, Ljubljana 1988, str. 487.

reformacijskega gibanja doseže na Kranjskem takšno veljavo.¹³ Plemstvu je priključitev k reformaciji omogočala sekularizacijo cerkvene zemlje in mu dajalo v roke vodstvo nove cerkvene organizacije. Njegova politična moč pa je v zvezi z balkanskimi razmerami in turškimi vojnami rasla tudi po augsburškem verskem miru, ki ga deželni knez ni mogel takoj uveljaviti. V naših razmerah niso bili dani pogoji za drugačno miselnost, za drugačno smer reformacije kot je bila lutrovska. Zato je moral Trubar skrivati svoje cvinglijanstvo. V tej zvezi se nam kaže Trubarjeva spretnost prilagajati svoje reformatorsko delo našim razmeram.¹⁴

Ker je v reformaciji na Kranjskem predstavljalo plemstvo močnejši in vodilni družbeni razred, se je moral Trubar nasloniti nanj. Že v Laškem se je spoznal z Žigom Višnjegorskim. Ta vitez je bil v začetku 16. stoletja deželnoknežji oskrbnik in od 1511 do 1515 zastavni imetnik gosposčine v Laškem. Bil pa je še lastnik bližnjega trga Radeče in gradu Žlebnik (Siebenegg). Trubar je izrecno navedel, da mu je gospod Žiga pripovedoval, kaj je doživel, ko je leta 1528 kot cesarski odposlanec potoval na Turško, kako je sodeloval pri obrambi Dunaja leta 1529, pri Mariboru prispeval k odvrnitvi turškega obleganja, zastopal Kranjsko na odbor- niških shodih v Linzu, Innsbruck in leta 1530 celo na državnem zboru v Augsburgu (tu sodeluje tudi Jurij Turjaški). Gotovo mu je znal marsikaj povedati o protestantih na Nemškem. Ker je Žiga postal vnet protestant, je gotovo vplival na vikarja Trubarja in ga še bolj utrjeval v njegovi novoverski usmeritvi. Verjetno mu je prav Žiga Višnjegorski pomagal, da se je napotil v kranjsko središče v Ljubljano. Žiga je bil namreč zaupnik ljubljanskega škofa Franca Kacijanerja.¹⁵

Še posebej je bil vezan Trubar na Turjačane in tudi oni so mu bili zelo naklonjeni. Ob uporih kmetov leta 1515 je skoraj gotovo, da se Miha, Trubarjev oče ni pridružil upornikom, ker je bil v dobrih odnosih s Turjačani. To lahko sklepamo iz besed Primoža Trubarja, ko se je na stara leta zahvaljeval Kristofu in Andreju Turjaškemu za dobrote, ki so jih njuni predniki izkazovali njemu in njegovim. Iz celotnega Trubarjeva delovanja lahko sklepamo, da se Trubar ni navzel sovraštva do gospodujočega plemstva.¹⁶ Posebno mesto med Turjačani ima Herbart VIII., ki je bil od 1566 do 1575 deželni glavar na Kranjskem in je bil zelo naklonjen novemu protestantskemu gibanju. Kot Lenkovičev učenec in naslednik si je zlasti mnogo uslug pridobil pri obrambi pred Turki.¹⁷ Ko se je Trubar po trinajstih letih izgnanstva vrnil v domovino, je dobil prvo povabilo od Herbarta Turjaškega, naj se oglasi na blejskem gradu. Herbart je namreč dobil blejsko gospostvo od briksenških škofov v zakup. Novi veri je bila zelo naklonjena njegova žena Marija Kristina Spaur. Na Bledu je ostal dva dni in imel na praznik Janeza Krstnika službo božjo s pridigo. Za grajske je bil to poseben dogodek, saj so prisostvovali cerkvenemu opravilu, kakršno so imeli pravi luterani v nemških deželah.¹⁸ S tem se je začela propaganda za luteranstvo na posestvu briksenškega škofa. Delo je uspevalo tem bolj, ker je bil za luteranstvo takoj pridobljen tudi blejski župnik Kristof Fašang, ki je začel učiti nove nauke. Bled je postal središče luteranstva za ves kraj. Kasneje je bil Fašang pregnan z Bleda, toda tudi Herbart Turjaški je izgubil blejsko gospostvo, ki je prešlo na kato- lištvu zvestega plemiča Ivana Jožefa Lenkovića. Za pokatoličanje blejskih podložnikov so se vneli hudi boji. Leta 1586 je v blejske razmere odločno posegel briksenški škof, ki je tja poslal svoje komisarje. Toda kranjski stanovi so se z vso silo zavezeli za luteranske pod- ložnike, čeprav so imeli zemljiški gospodje odločati o veri svojih podložnikov in so briksenški

¹³ A. Dimitz, *Geschichte Krains*, II. zv., str. 32–47, 67 sl.

¹⁴ F. Gestrin, *ibid.*, str. 34; Th. Elze, *Die Superintendenten der evangelischen Kirche in Krain während des sechzenten Jahrhunderts*, Wien 1863, str. 19. sl.; A. Dimitz, *Geschichte Krains*, II. zv., str. 233 sl.; Fran Kidrič, *Pripombe in opombe k zgodovini reformacije na Slovenskem*, Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino (ČJKZ), II. zv., Ljubljana 1920, str. 188 sl.

¹⁵ J. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant, Marburg 1881*, IV/2, str. 211, 232; Janko Orožen, *Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola*, I. knj., Trbovlje 1958, str. 46, 47, 49; A. Dimitz, *Geschichte Krains*, II. zv., str. 114, 124, 127, 134, 138, 148.

¹⁶ Fr. Kidrič, *Trobarji na Raščici*, ČJKZ II., Ljubljana 1920, str. 251–274; Mirko Rupel, *slovenski prote- stantski pisci*, Ljubljana 1934, str. 138.

¹⁷ P. Radics, *Herbart VIII., Freiherr zu Auersperg*, Wien 1862.

¹⁸ Th. Elze, *Primus Trubers Briefe*, str. 113; J. Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, III. del, str. 724, 725.

komisarji postopali v zvezi z navodili nadvojvode Karla. Njihove odredbe so stanovi proglasili za kršitev deželnih pravic. Ker komisarji niso hoteli priznati stanov za svoje oblastnike, so stanovi nastopili s silo. Poslali so četo štiridesetih konjenikov na Bled. Njim se je kmalu pridružilo mnogo radovljiških meščanov in drugih privržencev nove vere, tako da je četa kmalu narasla na 200 ljudi. Toda tudi komisarji niso mirovali, ampak so začeli zbirati oborožene može z Jesenic in iz Bohinja, katoliškim podložnikom pa so ukazali, naj se oborožijo in pripravijo na boj. Deželni upravitelj in odborniki so skrivaj pozvali vse luteranske podložnike na Gorenjskem k orožju in jim določili Andreja Galla za poveljnika. Do borbe ni prišlo, ker je nadvojvoda Karel ukazal deželnemu upravitelju, da mora stanovske konjenike takoj poklicati z Bleda. Po dolgem obotavljanju sta se Adam Raubar in Andrej Gall s svojimi četami umaknili z Bleda.¹⁹

Tudi ta primer dokazuje, kako je med plemstvom v okviru stanov prihajalo do popuščanja deželnemu knezu in do neenotnosti. To je prišlo do izraza še posebej pri dveh Trubarjevih akcijah. Slovenski cerkveni red je bil drzen poskus Trubarja, ki se ni docela posrečil. V protestantskih deželah je smel objaviti takšen red samo deželni knez in je torej po značaju sodil med deželne zakone. Ker tega od katoliškega nadvojvode ni mogel pričakovati, je Trubar hotel, da bi Slovenska cerkovna ordinga veljala kot njegovo zasebno delo, a to na ta način, da bi jo posvetil deželnim stanovom. Tako bi dobila nekakšno uradno veljavo. Toda ko je nadvojvoda Karel zvedel za novo knjigo, jo je dal zapleniti in Trubarja izgnati. Pomagale niso ne Trubarjeva iznajdljivost, ne obsežne akcije posameznih članov deželnih stanov.²⁰ Epizoda s *Formulo concordiae* je prav tako pokazala omahljivost stanov. To so pokazale ovire in pomiselki, ki so jih imeli v domovini in ki so zavlekli podpis od konca 1579 do konca 1582.²¹ Podobno se je dogajalo pri izdaji Dalmatinove Biblije. Ko je Dalmatin dokončal prevod celotnega sv. pisma ter z lepo Mandelčjevo izdajo Pet Mojzesovih bukev opozoril nanj protestantsko javnost, so minila tri leta, da so stanovi leta 1581 sklicali revizijsko komisijo vodilnih protestantskih teologov iz Kranjske, Koroške in Štajerske. Po dvo-mesečnem pregledovanju je komisija odobrila prevod in dovolila natis.²²

Predikanti so našli možnost za svoje delo ali pa zatočišče predvsem pri fevdalcih, ki so jih skrivali na svojih gradovih. Turjaški so imeli na svojem gradu Turjaku že zgodaj predikanta. Tu srečamo Jurija Dalmatina, ki so mu Turjačani pomagali pri prevodu Biblije v slovenski jezik, pa Andreja Savinca in Janeza Folta. Svoje podložne kmete so hoteli spreobrniti v novo vero, zato so izročili župnijo Škocijan pri Turjaku luteranom. Vendar pri tem niso imeli veliko uspeha, ker so se leta 1589 škocjanske fare spet polastili katoličani. Tudi v Žužemberku, kjer so bili Turjačani gospodarji, je trajala protestantska propaganda zelo dolgo. Poleg grajske kapele sv. Ulriha so se luterani polastili še cerkve sv. Jakoba in si ob njej uredili pokopališče. Tudi turjaški grad Nadlišek je bil za župnijo Bloke luteranska postojanka. Luterani so se tu polastili prostorne grajske cerkve, ki je stala na dvorišču in jo imeli 26 let v posesti. Tu je pridigal Krištof Fašang, bivši blejski predikant in mnogi drugi.²³ Maksimiljan Gall iz Rožeka, posestnik Moravč, je na svojem gradu skrival (1599) Trubarjevega sina predikanta Felicijana.²⁴

Abditus (Albin Prepeluh) v brošurici »Primož Trubar in naša revolucija« pravi povsem upravičeno za fevdalce 16. stoletja: »moramo jih imenovati naši, kajti stali so na čelu reformacije in so podpirali mlado slovensko kulturo, borili so se proti Dunaju in Rimu, borili so se za svobodo vere in sprejemali v svoje varstvo preganjane predikante«. Prtikularistične tendence fevdalcev, ki so na Kranjskem dosegle takšno veljavo, so jih na nek način zblížale s podložnim ljudstvom. To se delno kaže tudi pri priznavanju jezika podloženega prebivalstva

¹⁹ F. Gestrin, Bled v fevdalnem obdobju – do konca 18. stoletja, *Kronika*, letn. 32, št. 2–3, Ljubljana 1984, str. 126–127; F. Kimovec, *Veldes einst und jetzt*, Laibach 1908, str. 52 sl.; J. Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, III. del, str. 724–726.

²⁰ M. Rupel, *Reformacija*, *Zgodovina slovenskega slovstva*, I. del, Ljubljana 1956, str. 225–226.

²¹ M. Rupel, Primož Trubar in formula concordiae, *Drugi Trubarjev zbornik*, Ljubljana 1952, str. 65–78.

²² Anton Slodnjak, *Slovensko slovstvo*, Ljubljana 1968, str. 38.

²³ J. Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, III. del, str. 730–732, 741.

²⁴ Th. Elze, *Die Universität Tübingen und die Studenten aus Krain*, Tübingen 1877, str. 82.

in njegovem uvajanju v bogoslužje. Protestantski voditelji pa so premalo razmišljali o uveljavljanju slovenskega jezika v javnem življenju in v višjem šolstvu. Slovenščina je bila bolj liturgični jezik kakor organ javnega in družabnega življenja. Kljub temu se je polagoma vendarle vraščala v življenje fevdalne družbe. O tem govori Trubar v nemškem predgovoru k Pavlovim listom, ki ga je posvetil »Ženam, vdovam in mladenkam v slovenskih deželah« in se nanaša na plemkinje, dasi so bile nekatere med njimi tujke (Avstrijske, Zgornještajerke in Tirolke), ki so skupaj s služinčadjo in podložniki prebirale slovenske protestantske knjige.²⁵ Tudi Adam bohorič je predgovor k Zimskim uricam naslovil na plemiško mladino v slovenskih deželah, da bi jo spodbudil k učenju slovenščine. Čeprav te besede med Bohoričevimi plemiški učenci niso vzbudile gorečnosti za slovensko govorico in slovstvo, je treba vzroke za neuspeh iskati v odločnih protireformacijskih akcijah. Kot nekatere Trubarjeve pobude, je tudi ta prišla prepozno.²⁶

Trubar se je zavedal, da je treba poskrbeti za duhovniški naraščaj. Tudi pri tej akciji je našel vso podporo v stanovih, zato si je naložil še skrb za ustanovitev javne šole v Ljubljani, ki bi pripravljala za študij na univerzi. Z vso vnemo se je lotil dela in s prošnjami pripravil posamezne fevdalce, da so pirspevali denar za ustanovitev prve javne šole v Ljubljani. Pri tem mu je zlasti pomagal Vid Khisel, velik prijatelj znanosti in umetnosti. Ko so jo spomladi leta 1563 odprli, je imela pod vodstvom Lenarta Budine še nizko raven. Šele ko je stanovska šola leta 1582 dobila pod Frischlinovim vodstvom pet razredov, je postala prava srednja šola in absolventi so si pridobili možnost neposrednega vstopa na univerzo. Čeprav je bila vloga slovenščine skromna, je glede na prejšnje čase pomenila veliko pridobitev. Trubar je spoznal, da je treba poslati več domačinov na višješolski študij. Okoristil se je s Tiffernovim ustanovo.²⁷

Po odhodu Trubarja so nastale v Ljubljani težave z zasedbo mesta superintendenta. Spletke so preprečile prihod Gašperja Mellisandra, ki je v Jeni študiral pri Vlačiću. Sredi leta 1568 so se deželni stanovni obrnili uradno na Andreea in Trubarja v Tübingen s prošnjo, da bi jim preskrbel za superintendenta primerno osebo. Pri tem so poudarili, naj bi bil novi pridigar predvsem učen mož, ki bi znal, »če je mogoče«, slovensko.²⁸ Žal takrat tej želji Trubar ni mogel ustreči in se je odločil za Kristofa Spindlerja. Pod njegovim vodstvom se je na Slovenskem utrdila württenberška pravovernost. Poslej je tudi Primož Trubar, čeprav je živel v tujini, prišel pri kranjskih deželnih stanovih do večje veljave, kakor jo je imel v času, ko je njih cerkev vodil Sebastijan Krelj. Po Spindlerjevi smrti (1591) je nastala delitev superintendature na nemško in slovensko. Jernej Simplicius je bil nemški, Trubarjev sin Felicijan pa slovenski superintendent. Po Simplicijevi smrti je bil Felicijan edini (in zadnji) superintendent. Treba je omeniti, da je Felicijan, ki je prišel leta 1580 v Ljubljano, pridigal le nemško in tudi pozneje mu je slovenščina delala težave.²⁹

Ko je bil Primož Trubar izgnan in je živel v tujini, ni pretrgal stikov s stanovi ali posameznimi fevdalci. Na razne načine je kazal hvaležnost za pomoč, ki so mu jo nudili, kakor tudi za skrb, ki so jo posvečali slovenski protestantski cerkvi. Primož Trubar je pokazal naklonjenost do fevdalcev v posvetilih k posameznim knjigam, ki jih je izdajal. V Derendingenu je leta 1567 izdal štiri publikacije, namenjene cerkvi in šoli, med njimi »Ta celi katekismus . . . slovenski inu nemški vkup drukan«. Ta se razlikuje od prejšnjih treh (1550, 1555 in 1566) po tem, da je besedilo slovensko in nemško natisnjeno drugo pod drugim. Knjižico je posvetil sedemletnemu ali osemletnemu Gabrijelu Gallenberškemu, najmlajšemu sinu pravkar umrlega kranjskega deželnega oskrbnika, vnetega protestanta in Trubarjevega zavetnika.³⁰ Najvažnejša objava v letu 1567 je bila obsežna pesmarica z naslovom »Eni psalmi, ta celi katekismus inu . . . pjesni«. Avtor jo je posvetil Juriju Khislu, ki je podpiral prote-

²⁵ A. Slodnjak, *Slovensko slovstvo*, str. 33.

²⁶ *Ibid.*, str. 38, 41.

²⁷ Vlado Schmidt, *Pedagoško delo protestantov na Slovenskem v XVI. stoletju*, Pedagoški tisk, zv. 6, Ljubljana 1952, str. 25–30, 145; M. Rupel, Primož Trubar, str. 153; 199; Christoph Weismann, *Humanist Mihael Tiffernus (1488/89–1555) mentor vojvode Kristofa in mecen tübinskega štipendija*, ZČ 41/3, Ljubljana 1987, str. 439–464.

²⁸ M. Rupel, Primož Trubar str. 196.

²⁹ Fran Ilešič, Primož Trubar in njegova doba, Trubarjev zbornik, Ljubljana 1908, str. XXI–XXII.

³⁰ M. Rupel, Primož Trubar, str. 189.

stante in Trubarjevim izkazal mnogo dobrot. Njegova družina je kazala veliko ljubezen do umetnosti in zlasti do glasbe.³¹ Leta 1575 je izdal Trubar delo z naslovom »Katehismus z dvejma izlagama«. Ta zajetna knjiga s 531 stranmi spada med najzanimivejše Trubarjeve knjige. Posvečena je Francu Josipu s Strmola. Trubar mu je bil krstni boter. Z njegovim dedom in očetom je bil v prijateljskih odnosih.³² Franc Krištof Gall s Podpeči je študiral v Tübingenu in je redno obiskoval Primoža Trubarja. Ta mu je leta 1577 poleg drugih posvetil Novi testament. Franc Krištof Gall se je zelo zavzemal leta 1587 za predikanta Kupljenika in protestantske Blejce. Od stanov je dobil leta 1584 v dar Dalmatinovo Biblijo v rdečem usnju in s srebrnimi okovi.³³

Pri oceni sodelovanja kranjskih fevdalcev v reformaciji ne moremo prezreti turške nevarnosti in turških vojn. Turški vpadi na Kranjsko pridejo v tem času v zadnjo, odločilno fazo. S sultanom Sulejmanom II., je nastopila za slovenske dežele nova, izredno težka doba. S padcem Beograda 1521 se prične nova turška ekspanzija proti zahodu. Pritisk se stopnjuje po bitki na Mohačkem polju leta 1526. Od leta 1525 do 1530 je Kranjska po trditvah deželnih stanov doživela 50 vpadov. Višek je turška ekspanzija v tej dobi dosegla v času Sulejmanovega pohoda proti Dunaju leta 1529 in ob ponovljenem poskusu leta 1532. Junaški odpor Nikole Jurišića pri Kisku (Köszeg) je preprečil prodor proti Dunaju. V drugi polovici 16. stoletja postajajo vpadi v slovenske dežele redkejši.³⁴ Vzrok lahko iščemo v postopnem izpopolnjevanju obrambne organizacije.³⁵ Višek doseže reformacija v času, ko so turški vpadi prenehali, poznejši dogodki v zvezi s turškimi vojnami pa prinesejo slavo nekaterim kranjskim fevdalcem.

Kot prelomen dogodek v turških vojnah naj omenim še bitko pri Sigetu leta 1566, ko je Nikola Zrinjski s svojim junaškim dejanjem preprečil sultanu Sulejmanu II. zadnji pohod proti Dunaju. Herbart VIII. Turjaški je skupaj s hrvaškim banom Erdödyjem vodil deviacijske operacije proti zadnji ofenzivi sultana Sulejmana II. Edini od kranjskih fevdalcev, ki se je pri Sigetu boril skupaj z Nikolo Zrinjskim, je bil Ahac Thurn, upravitelj Kranjske. Kot predsednik vojnega sveta je pozneje vodil gradnjo trdnjave Karlovac. Bil je vnet luteran, ki je na svoje graščini Križ pri Kamniku nudil zavetje kamniškim luteranom ter predikantu M. Kumprechtu.³⁶ Bitka pri Sigetu je našla odmeve tudi v literaturi. Ko so začeli po sigetski katastrofi krožiti med kranjskim plemstvom prepisi Historije Sigeta, ki jo je napisal tajnik Zrinskega in komornik Ferenc Črnko v hrvaškem jeziku, je Samuel Budina, ki je bil po vrnitvi iz Tübingena nekaj let domači učitelj sinov Janža Auersperga, napravil na prigovarjanje Janža Khisla in drugih kranjskih plemičev latinski in nemški prevod. Latinski prevod je tudi objavil (*Historia Sigethi*) na Dunaju leta 1568. Budinov prevod so v najrazličnejših zvezah ponatiskovali, tako da je služil kot vir vsakomur, kdor je skušal dobiti verno sliko sigetskih dogodkov.³⁷

Herbart VIII. Turjaški je padel leta 1575 pri Budačkem, ko je poskušal razbiti koncentracijo turških sil okrog Bihaća. Jurij Khisl je izdal v Ljubljani pri Janžu Mandelcu leta 1575 latinski, leta 1576 pa nemški življenjepis Herbarta Turjaškega.³⁸ Toda kljub veličastni zmagi

³¹ M. Rupel, Nove najdbe naših protestantih XVI. stoletja, Ljubljana 1954, str. 30.

³² M. Rupel, Primož Trubar, str. 204; Gspan, SBL zv. III, str. 15.

³³ A. Dimitz, *Geschichte Krains*, zv. III., str. 86, 100, 109, 125, 129, 136, 209; Th. Elze, *Die Universität Tübingen*, str. 31, 69.

³⁴ Stanko Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*, zv. XXIV, Ljubljana 1943, str. 1–60; isti, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko od prve tretjine 16. stoletja do bitke pri Sisku, *Zgodovinski časopis*, zv. IX, Ljubljana 1955, str. 26–62; Vasko Simoniti, Turki so v deželi že, Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju, Ljubljana, 1990.

³⁵ V. Simoniti, Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju, Ljubljana 1991.

³⁶ J. Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, III. del, str. 722–724.

³⁷ Fr. Kidrič, *Oblega Sigeta v sodobnem hrvaškem opisu*, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, zv. IX, Maribor 1912, str. 42–97.

³⁸ Branko Reisp, Mandelčevi ljubljanski tiski v knjižnici Narodnega muzeja v Ljubljani, *Kronika* XI., Ljubljana 1963, str. 53; isti, Prvi (protestantski) tiskar na Slovenskem Janez Mandelc, *ZČ* 47/4, 1993, str. 509–514; P. Radics, *Die Auersperger in Krain*, str. 79.

nad Turki pri Sisku leta 1593, pri kateri so imeli levji delež prav kranjski fevdalci-protestanti na čelu z Andrejem Auerspergom,³⁹ ni bilo mogoče zaustaviti protireformacijskega gibanja.

Plemstvo na Kranjskem je nosilo glavno breme pri obrambi pred Turki. Zanimivo je, da se slovenske dežele niso znale združiti zoper turško nevarnost in s pomočjo domačega plemstva izoblikovati vojaške sile, ki bi ji lahko kljubovala. Službena mesta in čini v Vojni krajini so pripadali plemstvu notranjeavstrijskih dežel, ki so finančno vzdrževale Vojno krajino. Postavlja se vprašanje, kakšen je bil mehanizem, ki je odredil, kdo iz vrst kranjskega plemstva naj bi zasedel določena vojaška mesta v Vojni krajini. Kranjska, ki je nosila najtežje breme, je imela pri namestitvi odločilno vlogo. Ohranjena so številna namestitvena pisma kranjskih deželnih stanov za čine v Vojni krajini. Potrebno bo ugotoviti, kakšne posledice ima za razvoj Kranjske sodelovanje plemstva pri obrambi in pri opravljanju vojaških služb v Vojni krajini. Ker je bila Metlika od začetkov turških vojn do zgraditve Karlovca (1579) najvažnejša točka za zbiranje vojaških sil in skladišča orožja ter hrane za oskrbovanje Vojne krajine, ni čudno, da se je v Metliki hitro razširila nova vera. Od tu so jo zanesli v Vojno krajino. Ker so se takrat v Vojni krajini dopisovali skoraj vse v hrvaškem jeziku, je bilo potrebno, da so se hrvaščine naučili tudi poveljniki in oficirji, ki so bili iz vrst kranjskih fevdalcev. Turjaški (Andrej Herbart, Karel), Ivan Lamberg, Friderik Sauer in celo nasprotnik Hrvatov Ivan Josip Herberstein so pisali pravilno hrvaščino in izdajali listine, pisane v latinici, cirilici in glagolici.⁴⁰ Sodelovanje v obrambi pred Turki izven ožje domovine je prav gotovo vplivalo na miselnost in širšo kulturno orientacijo plemstva v naših deželah, posebno na Kranjskem. Koliko je bil ta vpliv odločilen tudi pri usmeritvi v protestantizem, pa je seveda vprašanje, ki ga bo treba še preučiti.

³⁹ Bitka pri Sisku: 1593–1993, (zbornik razprav in katalog razstave), Ljubljana 1993.

⁴⁰ Ivan Steklasa, Protestantizem v Istri, v metliški in hrvaški krajini, Trubarjev zbornik, Ljubljana 1908, str. 77–78.

Zusammenfassung

DAS VERHÄLTNIS DER KRAINISCHEN ADELSGESCHLECHTER ZUR REFORMATION

Ignacij Voje

Die Abhandlung, die kein Ergebnis neuerer Forschungen ist, stellt vor allem einen Versuch dar, die Ursachen dafür zu ermitteln, warum gerade die krainischen Feudalherren einen so engen Kontakt zur Reformation hergestellt haben. Dabei ist der Autor vor allem darum bemüht, die einschlägigen Forschungsergebnisse der slowenischen Geschichtsschreibung vorzustellen. Da der Adel in der Reformationszeit die stärkste und führende Gesellschaftsschicht darstellte, erhofften sich die slowenischen Protestanten mit Trubar (Truber) an der Spitze gerade vom Adel eine Unterstützung. Primož Trubar lernte bereits in Laško (Tüffer) Žiga Višnjegorski (Sigismund von Weixelburg) kennen, einen eifrigen Protestanten, der zweifellos einen Einfluß auf den Vikar Trubar ausübte und ihm nach Ljubljana (Laibach), der Hauptstadt Krains, verhalf. Später fühlte sich Trubar besonders mit den Turjaški (den Auerspergern) verbunden, die ihm ihre Zuneigung zeigten. Darum nimmt es nicht wunder, daß Trubar bei seiner Heimkehr aus der dreizehnjährigen Verbannung die erste Einladung von Herbart Turjaški (Herbart von Auersperg) erhielt, ihn auf dem Schloß in Bled (Veldes) aufzusuchen. Es folgt eine Darstellung der Verbreitung des Protestantismus im Gebiet der Brixener Grundherrschaft in Bled und der Aktionen, die von den krainischen Landständen gestartet wurden, um die Untertanen, die der Lehre Luthers geneigt waren, zu beschützen. Das Beispiel von Bled zeigt deutlich, wie es unter dem Adel im Rahmen der Landstände zu einem Nachgeben gegenüber dem Landesfürsten und zur Uneinigkeit im Verhältnis zur Reformationsbewegung kam. Das kam auch bei zwei bedeutenden Aktionen Trubars zum Ausdruck. Die Einführung der slowenischen Kirchenordnung stellte einen dreisten Versuch dar, der nicht zur Gänze geglückt ist. Die Episode mit der Formula concordiae zeugte ebenso vom Wankelmut der Stände. Auch beim Drucken der Bibel von Dalmatin konnte eine gewisse Verzögerung verzeichnet werden.

Die Prediger fanden Arbeitsbedingungen oder Zuflucht vor allem bei den Feudalherren, von denen sie auf ihren Schlössern versteckt wurden. In der Abhandlung werden die Prediger erwähnt, die sich auf den Schlössern der Auersperger aufhielten. Partikularistische Tendenzen der krainischen Feudalherren erreichten in Krain eine Intensität, die sie in gewisser Hinsicht der untä-

nigen Bevölkerung näher brachte. Das manifestiert sich teilweise bei der Anerkennung der Sprache der Untertanen und bei der Einführung der slowenischen Sprache in den Gottesdienst. Trubar war sich der Notwendigkeit bewußt, für den Priesternachwuch Sorge tragen zu müssen. Er war um die Gründung einer öffentlichen Schule in Ljubljana bemüht, wobei er die Unterstützung der krainischen Feudalherren genoß. Diese Schule sollte die Schüler für das Studium an Universitäten vorbereiten. Trubar gelangte auch zur Erkenntnis, daß mehr Einheimische zum Hochschulstudium ins Ausland geschickt werden mußten. Dabei machte er sich Tiffers Stiftung zunutze. Durch Trubars Abgang ins Ausland ergaben sich Schwierigkeiten mit der Besetzung der Superintendentenstelle. Im Jahre 1568 wandten sich die krainischen Landstände an Andreea und Trubar in Tübingen mit der Bitte, eine für diese Stelle geeignete Person zu finden und fügten an, sie sollte Slowenisch beherrschen. Als Primož Trubar verbannt war und im Ausland lebte, riß er die Kontakte mit den krainischen Feudalherren nicht ab. Seine Zuneigung gegenüber den Feudalherren und seinen Dank für die geleistete Hilfe verliet er in den Widmungen zu einzelnen von ihm herausgegebenen Büchern Ausdruck.

Bei der Beurteilung des Verhältnisses der krainischen Feudalherren zur Reformation können die türkische Gefahr und die Türkenkriege nicht übersehen werden. Auf die Türkenkriege beziehen sich zwei bedeutende literarische Werke, die in den protestantischen Kreisen entstanden sind. Die von Franc Črno, dem Sekretär von Zrinski und Kämmerer, in kroatischer Sprache verfaßte »Historia Sigheti« wurde auf Zureden von Janž Khisl und anderen krainischen Adligen von Samuel Budina in die lateinische und deutsche Sprache übersetzt. Jurij Khisl gab aber den Lebenslauf von Herbart VIII. von Auersperg heraus, der im Jahre 1575 bei Budački gefallen war. Er erschien 1575 in lateinischer, 1576 in deutscher Sprache in Ljubljana bei dem Drucker Janž Mandelc. Die Beteiligung der krainischen Feudalherren an der Türkenabwehr außerhalb ihrer engeren Heimat (Militärgrenze) schlug sich zweifelsohne in ihrer Denkart und kulturellen Orientierung nieder. Inwieweit dieser Einfluß bei ihrer Ausrichtung auf den Protestantismus ausschlaggebend war, ist eine Frage, die noch untersucht werden muß.

KRONIKA

Časopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo – »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevne zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I. Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

- Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani.
- Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani.
- Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani.
- Sergij Vilfan – Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), 128 strani.
- Peter Vodopivec, LUKA KNAPELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani.